

ÜMUMPEDAQOJİ PROBLEMLƏR

UOT 37.0

Fərhad Cəfər oğlu Hüseynov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

TƏHSİL PARADİQMALARININ İNKİŞAFI

Фархад Джафар оглу Гусейнов

доктор философии по педагогике, доцент

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПАРАДИГМ

Farhad Jafar Huseynov

doctor of philosophy in pedagogy, associate professor

Azerbaijan State Academy of Physical Culture and Sport

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL PARADIGMS

Xülasə. Tədris nəzəriyyəsinin meyllərini təhlil edərək qeyd etmək lazımdır ki, XXI əsrin əvvəlində vacib dəyişikliklər baş vermişdir. Hal hazırda biz humanist pedaqogikanın, mədəni və təhsil dəyərlərinin, milli ənənələr və şəxsiyyət yönümlü istiqamətlənən təhsilin yenidən qaytarılmasına və ya bərpa olmasına şahid oluruq.

Beləliklə, təhsilin mahiyyəti dəyərlər, mədəniyyət, özünü qurma və özünü reallaşdırmaq kimi uşaqların inkişafı və onların şəxsiyyətlərini dəstəkləmək üçün real şərait yaratmaq təcrübəsi kontekstində humanitar anlayışlar təqdim edir. Bir insana istiqamətlənən təsir prosesi hazırda xarici inkişaf tendensiyalarını, şəxsi inkişaf prosesinin, xüsusilə yönümlü idarə edilməsini, tələbənin mədəni dəyərlərə yüksəldilməsi üçün müvafiq pedaqoji dəstəyi, şagirdin özünün inkişaf rejimi və özünü qurma üsuluna uyğunlaşdırmasını müəyyənləşdirir. Hər yerdə müəllimin tədris prosesinin təşkilatçısı kimi köhnə rolunu görürük. Əsas diqqət uşağın şəxsiyyətinə, onun öz söylərinə əsaslanaraq ayrılır, bu da daha çox güvən və azadlıq verir.

Açar sözlər: *paradigma, müasir təhsil, motivasiya, inkişaf, fəaliyyətin təşkili, mərkəzləşdirilmiş təhsil*

Резюме. Анализируя тенденции теории обучения, следует отметить, что важные изменения произошли в начале XXI века. Сегодня мы являемся свидетелями возвращения или восстановления гуманистической педагогики, культурных и образовательных ценностей, национальных традиций и лично-ориентированного образования.

Таким образом, сущность образования знакомит с гуманитарными концепциями в контексте ценностей, культуры, самостроительства и самореализации, опыта создания реальных условий для развития детей и поддержки их идентичности. Процесс воздействия на человека теперь определяет тенденции внешнего развития, процесс личностного развития, особенно направленное управление, соответствующее педагогическое сопровождение продвижения студентом культурных ценностей, адаптацию студента к режиму саморазвития и самостроительства. Повсюду мы видим старую роль учителя как организатора учебного процесса. Основное внимание уделяется личности ребенка, основанной на его или ее собственных усилиях, что дает больше уверенности и свободы.

Ключевые слова: *парадигма, современное образование, мотивация, развитие, организация деятельности, централизованное образование*

Summary. Analyzing the trends in teaching theory, it should be noted that important changes took place at the beginning of the 21st century. Today we are witnessing the return or restoration of humanistic pedagogy, cultural and educational values, national traditions and student-centered education.

Thus, the essence of education introduces humanitarian concepts in the context of values, culture, self-construction and self-realization, the experience of creating real conditions for the development of children and supporting their identity. The process of influencing a person now determines the tendencies of external development, the process of personal development, especially directed management, appropriate pedagogical support for the promotion of cultural values by the student, the student's adaptation to the regime of self-development and self-construction. Everywhere we see the teacher's old role as the organizer of the learning process. The focus is on the personality of the child based on his or her own efforts, which gives more confidence and freedom.

Key words: *paradigm, modern education, motivation, development, organization of activities, centralized education*

Tədris nəzəriyyəsinin meyllərini təhlil edərək qeyd etmək lazımdır ki, XXI əsrin əvvəlində vacib dəyişikliklər baş vermişdir. Hazırda biz humanist pedaqogikanın, mədəni və təhsil dəyərlərinin, milli ənənələr və şəxsiyyətyönlü istiqamətlənən təhsilin yenidən qaytarılmasına və ya bərpa olmasına şahid oluruq.

Beləliklə, təhsilin mahiyyəti dəyərlər, mədəniyyət, özünü qurma və özünü reallaşdırmaq kimi uşaqların inkişafı və onların şəxsiyyətlərini dəstəkləmək üçün real şərait yaratmaq təcrübəsi kontekstində humanitar anlayışlar təqdim edir. Bir insana istiqamətlənən təsir prosesi hazırda xarici inkişaf tendensiyalarını, şəxsi inkişaf prosesinin, xüsusilə yönümlü idarə edilməsini, tələbəninin mədəni dəyərlərə yüksəldilməsi üçün müvafiq pedaqoji dəstəyi, şagirdin özünün inkişaf rejimi və özünü qurma üsuluna uyğunlaşdırmasını müəyyənləşdirir. Hər yerdə müəllimin tədris prosesinin təşkilatçısı kimi köhnə rolunu görürük. Əsas diqqət uşağın şəxsiyyətinə, onun öz səylərinə əsaslanaraq ayrılır, bu da daha çox güvən və azadlıq verir.

Pedaqogikada hazırda təhsil prosesinin təşkili, hədəfləri, məzmunu, üsulları, metodları və formaları barədə çox sayda anlayış və fikirlər mövcuddur. Bu konsepsiyaların təfsiri, bizim fikrimizcə, təhsil sisteminin və ya paradigmanın [1] ümumi təşkilati mexanizmlərini müəyyən etməlidir.

Müasir pedaqogikada tədqiqatçıların çoxu iki təhsil metafizikləri aşkar edərək bölmüşdülər: idrak və şəxsiyyət.

İdrak paradigması çərçivəsində, təhsil sistemi bilik prosesinə bənzər şəkildə şərh edilir və buna görə də bütün proseslər - məqsədləri müəyyənləşdirmək və məzmunu xüsusi formalara, metodlara və vasitələrə seçməkdən - yarı-eksperimental proses kimi qəbul edilir və həyata keçirilir. Bu şərhə əsasən, təhsilin fərdi cəhəti bir tə-

rəfdən idrakın motivasiya və bilik bacarıqlarının formalaşmasına, digər tərəfdən, intizam məzmununun biliklərinə zəngin qiymətləndirmə meyarlarının yığılmasına cəmləşir - dəyər, emosional, öz və başqalarının davranışını dəyərləndirilməsi.

Şəxsiyyət paradigması şagirdin şəxsiyyətinə, orijinallığına, unikallığına, subyektivliyinə əsaslanan bir təhsil sisteminin təşkilini nəzərdə tutur. Bu halda müəyyən qanunlara (təbii qanunlar və təhsil haqqında qanunlar) görə fəaliyyətlərin təşkili məsələləri ön plana çıxır. Konseptual təhlil səviyyəsində bu fəaliyyət "konyunktiv-disjunktivdir" və ya onların bir-birinə qarşılıqlı asılılıqlarının dialektik təsviri olacaqdır. Bununla yanaşı bir sıra digər paradigmalar təhsil elmlərinə əsaslanır.

Humanist paradigması şəxsi inkişafı vurğulayır, humanistik fikirlərə görə, təhsil fərdi müstəqil fəaliyyətinin tamamilə müstəqil bir şəxsiyyətin yaradılması üçün istəklərin, maraqların və hisslərin istiqamətində inkişaf etdiyi bir prosesdir [4, s. 6-7].

Təhsil sahəsində konstruktiv paradigması bir şəxsin ətraf mühitə uyğunlaşmasına imkan verən reallığın bərpası prosesi hesab olunan bilik nəzəriyyəsidir [5]. Konstruktivizm bir insanın daxili resursları, öz təşəbbüsü və öyrənmə prosesində fəaliyyətlər vasitəsilə bilik qurma ideyasına yönəlib. Bu halda, xaricdən gələn hərəkət əvvəlcədən müəyyən edilməmişdir. Bir şəxsiyyətin özünü təmin edən hərəkətə diqqət yetirilir, əslində isə, konstruktiv bir konsepsiya, tələbəyənlü öyrənmə paradigmasını əsas götürür. Tələbə, öz öyrənmə təcrübəsinin təşəbbüs-karıdır, daimi problemləri həll etmək üçün faydalı olan məlumatları davamlı olaraq axtarır.

Bir sıra müəlliflərin [4, 6, 7] əsərlərində bir şəxsin fəaliyyət obyektini sayılan fərdi yanaşmanın nəzəri əsasları pedaqogika və psixologiya sahələrində qoyulmuşdur. Müəllifin sözlərinə

görə, bu yanaşmaya görə, şəxsin özü digər insanlarla ünsiyyət yaradır və ünsiyyət prosesində formalaşaraq fəaliyyətin və kommunikasiyanın təbiətini müəyyənləşdirir. Fərdin zehni profilinin, şəxsiyyətin müxtəlif aspektlərini xarakterizə edən müxtəlif sahələrə və ya əlamətlərə bölünə biləcəyini vurğulayır; lakin fərqliliklər və ziddiyyətlərin bütün müxtəlifliyi ilə əsas xüsusiyyətlər konkret hərəkətlər zamanı qarşılıqlı əlaqələr qurur, şəxsiyyətin birliliyinə səbəb olur [19].

C. Cohenə görə, fərdi yanaşma bir şəxsin bütün psixoloji fenomenlərinin, onun fəaliyyətinin psixoloji və fərdi xüsusiyyətlərinin şəxsi asılılığının prinsipini göstərir [4].

Tələbənin mərkəzli təhsilin yanaşması şagirdin özünün öyrənmə fəaliyyətinin mərkəzində olduğunu – motivasiyasını, məqsədlərini, unikal psixoloji qabiliyyətlərini, yəni şagirdin şəxs kimi olduğunu göstərir. Şagirdin maraqlarını nəzərə alaraq, onun bacarıq səviyyəsi, bütün təhsil prosesi tələbənin şəxsiyyətinin inkişafı məqsədilə modelləşdirilir, yönəldilir və düzəldilir. Nəticədə, nəzərdə tutulan şəxsin mərkəzləşdirilmiş təhsil baxımından sonluğunun hər bir tələbə və qrupun bütöv birliyi nəzərə alınmaqla tərtib edildiyi deyilə bilər.

Tələbə mərkəzli təhsilin müasir şərtləri tələbələr üçün yüksək keyfiyyətli təhsil almaq üçün lazımı öyrənmə əsaslarını yenidən nəzərdən keçirmək üçün çalışır. Təhsil məhdudiyyətlərə deyil, tələbələrin öyrənmə prosesində fəal iştirakına əsaslanır. Bu fikir [12] və s. aiddir.

Bu müəlliflər təhsil prosesinin bütün təhsil resurslarının (didaktik materialların, formaların,

metodların, prosedurların, tədris vasitələrinin məzmunu) şagirdin şəxsiyyətinə, ehtiyaclarına, motivasiyasına, qabiliyyətinə, bacarıqlarına, kəşfiyyətinə, psixoloji və digər fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq seçildiyini göstərir.

Onlar həmçinin öyrənmə problemlərinin həllini milli, gender və yaş xüsusiyyətlərinə, fərdi tipoloji xüsusiyyətlərə və öyrənmə prosesində şagirdin sosial vəziyyətinə görə nəzərdə tutur. Bu, öyrənmə vəzifələrinin məzmunu və formaları, tələbə ilə ünsiyyətin təbiəti, şagirdin şəxsi və intellektual fəaliyyətinin təşviqi, təhsil fəaliyyətinin dəstəklənməsi və yönəldilməsi yolu ilə, səhvləri və ya uğursuz hərəkətlərin qeyri-düzgün şəkildə yerləşdirmədən əldə edilə bilər. Beləliklə, şagirdin fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə almadan, eyni zamanda şagirdlərin düşüncə, algılama və özünü idarəetmə proseslərini, şəxsi keyfiyyətlərini, fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini daha da inkişaf etdirmək lazımdır. Tələbə mərkəzli yanaşması [19] və [7] tərəfindən dəstəklənən insan psixologiyasının ideyalarına əsaslanır. C. Rogers uşaq yönümlü bir yanaşmanın qurucusu hesab olunur.

Tədris prosesində bir çox yanaşmaların olmasına baxmayaraq, onlar iki kateqoriyaya bölünür: ənənəvi təhsil və tələbə mərkəzli təhsil. Humanist, şagird mərkəzli bir yanaşmada, uşaq daha çox öyrənmə mövzusu kimi nəzərdən keçirilir, maraqları təşviq edilir, müəllim dost, düşüncəli, hörmət və sevgini hiss edir, öyrənmə prosesi isə xoşdur. və cədvəldə təqdim olunmuşdur.

Cədvəl 1. Təlimə dair yanaşmaların xüsusiyyətləri

Müəllim dərslərin sonunu təyin edir Müəllim və şagird birlikdə dərslərin məqsədlərini müəyyənləşdirir. Fokus şagirdlərin kollektiv və frontal fəaliyyətinə yönəlib, şagirdin müstəqil fəaliyyətinə, kəşf təsiri üzərində dayanır.	Tələbələrin müxtəlif akademik qrupları ilə işləmək. Hər bir tələbə ilə işləmək, tələbələrin bacarıq və seçimlərini müəyyənləşdirmək. İstifadə edilmiş didaktik material orta tələbə üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən məlumata malikdir. İstifadə edilmiş didaktik material hər bir tələbənin göstəriciləri və bacarıqlarına cavab verir.
Didaktik materialın seçildiyinə görə bütün tələbələr üçün eyni məbləğ müəyyən edilir. Hər bir şagird üçün bilik qabiliyyətinə görə müəyyənləşdirilir. Təhsil fəaliyyəti sadə bir əlavə prinsipi əsasında təşkil edilir və mürəkkəblik dərəcəsinə görə təsnif edilir. Tədris materialının mürəkkəbliyi dərəcəsi şagird tərəfindən seçilir və müəllim tərəfindən dəyişdirilir.	Stimulated activity class (qrup). Hər bir tələbənin fəaliyyəti fərdi qabiliyyətlərə və üstünlüklərə uyğun olaraq stimullaşdırılır. Müəllim fərdi və ya qrup tələbə fəaliyyətlərini planlaşdırır. Müəllim tələbəni bir qrupda və ya fərdi bir dərs seçməyə dəvət edir.
Müəllim bütün tələbələrə eyni öyrənmə mövzusu-	Tələbə qiymətləndirməsi yalnız müəllim tərəfin-

nu təklif edir. Mövzular tələbələrin bilişsel xüsusiyyətlərinə görə əlaqələndirilir. Yeni məlumat yalnız müəllim tərəfindən təqdim olunur. Tələbə və müəllimin birgə işində bilik əldə edilir.	dən həyata keçirilir. Birincisi, tələbə öz cavabını qiymətləndirir, sonra müəllim tələbənin reaksiyasını qiymətləndirir. Yalnız bilik qiymətləndirməsinin kəmiyyət metodları (ballar,%) istifadə olunur. Prosesi və öyrənmə nəticələrini qiymətləndirmək üçün kəmiyyət və keyfiyyət üsulları tətbiq edilir.
Müəllimlər tələbə təlim strategiyaları ilə maraqlanırlar, lakin yalnız təhsil prosesinin yekunu və ya aralıq nəticələrində müəllim öyrənmə strategiyalarını anlamaq və seçməkdə kömək edir, müzakirələr təşkil edir və "mübadilə" öyrənmə yollarını təşkil edir. Müəllim tədris prosesini tələbəyə uyğunlaşdırmaq üçün öz öyrənmə tərzinə uyğun olaraq planlaşdırır, müəllim öz stilini tələbələrin üstünlükləri və təlimin tərzilə əlaqələndirir.	
Müəllim dərslərin sonunu təyin edir. Müəllim və şagird birlikdə dərslərin məqsədlərini müəyyənləşdirir. Fokus şagirdlərin kollektiv və frontal fəaliyyətinə yönəlib, şagirdin müstəqil fəaliyyətinə, kəşf təsiri üzərində dayanır.	Tələbələrin müxtəlif akademik qrupları ilə işləmək. Hər bir tələbə ilə işləmək, tələbələrin bacarıq və seçimlərini müəyyənləşdirmək. İstifadə edilmiş didaktik material orta tələbə üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən məlumata malikdir. İstifadə edilmiş didaktik material hər bir tələbənin göstəriciləri və bacarıqlarına cavab verir.

Tədqiqatçıların əsərləri bir inteqrasiya edilmiş öyrənmə anlayışını təqdim edir. Bu konsepsiyaya əsasən, təlim təhsilin başlanğıcından təhsil prosesinin predmeti olan uşağın şəxsiyyətinin inkişafına yönəldilmişdir [8; 9]. Şagirdlərə yönəlmiş yanaşma informasiyanın və öyrənmə bacarıqlarının köçürülməsi, yəni təhsil ehtiyaclarının tədrisi, tədris materialının əldə edilməsi üçün bir vasitə kimi, tədris prosesinin ənənəvi şərhələrinə uyğun olaraq, dizaynerlərin və tədris müəllimlərinin ölçüsünü dəyişdirməyi nəzərdə tutur. tələbə bilik bacarıqları və özünü idarə etmək bacarıqları.

Tələbənin fikrincə, təhsilə yanaşma hər bir tələbənin potensialından istifadə edərək, şəxsi inkişafı nəzərdə tutur və eyni zamanda, öyrənmə, hədəflərin seçilməsi və öyrənmə idarəçiliyi baxımından yüksək səviyyədə məsuliyyətə cəlb edilməsi tələb olunur [19].

Tələbə baxımından təhsilə yanaşma mərkəzləşdirilmişdir, təhsil prosesinin təbiəti və məqsədi ilə bağlı bir sıra əhəmiyyətli dəyişikliklər yaradılıb, həm də müəllim və tələbə arasında ümumi qarşılıqlı təsir modelini dəyişdirilmişdir. Əhəmiyyətli qarşılıqlı sxem əvəzinə: müəllim (obyekt) tələbə (obyekt), yeni bir tip qurulur. Başqa sözlə, təhsil sistemində tərəfdaşlıq və bərabərliyə əsaslanan domen səviyyəsində müəllim və tələbə arasında əməkdaşlıq əlaqəsi inkişaf edir. Müəllimin məlumat və nəzarət funksiyası

koordinasiya funksiyası ilə əvəz edilmişdir. Müəllimin yalnız təhsil mühitinin təşkilatçı olduğunu iddia edən Vıqotski; hər bir tələbə ilə bu mühitin qarşılıqlı təsirini idarə və nəzarət edir [9].

Təcrübəli və praktiki müəllimlər tərəfindən qeyd edildiyi kimi, tələbənin təhsil prosesinin bir obyekt kimi necə davranılacağı, sonra onu məktəbdən çıxararaq öyrənmə obyektindən öyrənmə hərəkətinə çevirir və nəticə etibarilə belə təhsil fəaliyyətləri artıq maraqsız olmuşdur. Tələbə üçün, onun əldə etdiyi bilik həyatın reallıqlarına zidd olur, eynilə, təhsil prosesindən və müəllimdən uzaqlaşdırır. O, insan komponentini itirərək şagird – onun peşəkar fəaliyyətinin göstəricisi kimi hesab edilir. Nəticə olaraq, həm müəllim, həm də tələbə eyni ölçülü paradigma ilə fərqli ölçülərdə sadə "hissələrə" çevrilir.

Təhsilin nəzəri və metodik əsaslarının inkişafı ilə "inkişaf" konsepsiyası təhsilin nəzəriyyəsi və təcrübəsinə daxil edilmişdir. Bu, şagirdin şəxsiyyətini ön planda tutur və təhsilin humanizmə prosesində mühüm addım kimi qəbul edilir. Tələbənin mərkəzli öyrənməsi, əsas diqqət mərkəzində olan tədqiqatçıların bu problemin həlli üçün bir sıra yeni, kifayət qədər mü-tərəqqi yanaşmalar təqdim etmişlər. Öyrənmə prosesinin aspektlərini müəyyənləşdirmək və tələbənin öyrənmə istiqamətində hərəkət etməsi üçün onları inkişaf etdirmək yolları müəyyən etmək lazımdır.. Əsas fikirlərdən biri, inteqral

şəxsiyyətin xarakterik xüsusiyyətləri və şəxsiyyətin inkişafı prosesinin təzahürü olaraq, bir uşağın subyektiv və fərdi xüsusiyyətlərinin inkişafının simbiozları kimi subyektivdir.

Uşağa mərkəzli yanaşması, fərdilik, yeganəlik, hər bir uşağın dəyəri, onun inkişafı "kollektiv mövzu" kimi deyil, əsasən subyektiv və unikal təcrübəsi olan bir şəxs kimi tanınması əsasında təhsil edilir. Tədqiqatın bilik prosesinə daxil edilməsi, ehtiyaclarından, maraqlarından, şəxsi məqsədlərindən asılı olaraq öz fəaliyyətlərini təşkil etmək deməkdir [11].

Düzgün öyrənmə həmişə duyğuların formalaşdırılması prosesidir. Bunu anlama, gündəlik səviyyəli problemləri həll etməsi üçün bilik, bacarıq və qabiliyyətin əldə edilməsi üçün, fərdi səviyyədə bacara bilən bir insanın inkişafını təmin edən yeni bir öyrənmə yolunu - düşüncə, anlaşıma, yaradıcılıq, rəşional seçimi yolu ilə gətirilir. Müasir pedaqoji elm, təlim prosesini, lazımi bacarıqları hərtərəfli inkişaf etdirməsi üçün əlverişli şəraiti olan, didaktik texnologiyalara aid xüsusi olaraq təşkil edilmiş və təlimatlı bir proses kimi nəzərdən keçirir [17].

Bu sahədəki tədqiqatçılar, şagird mərkəzli təhsil konsepsiyası, pedaqoji proses baxımından məna yaratmaq yolu ilə tədris və təhsilin müxtəlif nəzəriyyələrini qurmasının mümkün olan ən ardıcıl platformalardan biridir.

Təhsil sistemi müəllimlərin və digər iştirakçıların təhsil prosesində yaratdığı fikirlər nəticəsində uşaqlar üçün təhsil fəaliyyətinin xarici mühitini yaradır. Vaxt keçdikcə öyrənmə prosesini şəxsin qəbul etdiyi müsbət dəyişiklikləri əhatə edir.

Tələbəyənlü olan, özünü inkişaf etdirmə vasitələrinin, metodlarının və mexanizmlərinin

özü-özünə bilmə (obyektiv reallığı bilmə), düşünmə (introspeksiya), hədəf qurma, planlaşdırma həm müəllim, həm də tələbə tərəfindən istifadə olunur. Şagirdin istifadə etdiyi vasitələr şəxsi problemlərini həll etməyə, çətin vəziyyətlərdə həll tapmaqda, fərdi inkişafın, şəxsiyyət dəyişikliyinin və bu dəyişikliklərlə təmin olunmasına kömək edərsə, şəxsi inkişaf səmərəli olacaq; subyektiv fəaliyyətin inkişafına, arzu olunan məqsədlərə və məqsədlərə nail olmaq üçün kömək edəcək [19]. Bu, şagirdin mərkəzli öyrənməsinin əsas məqsədidir - tələbələrin inkişafı və özünü reallaşdırması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır.

Tələbəyənlü öyrənmə tələbənin şəxsiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirir və bu:

- seçimi öyrənmək;
- inkişaf etməkdə olan bir şəxs kimi özünü inkişaf etmək təcrübəsi qazanır;
- müəllim və digər şagirdlərlə qarşılıqlı əlaqənin olması vacibdir.

Tələbələrin mərkəzli təhsilin məqsədləri aşağıdakılardır:

- Özünü inkişaf etdirmək və öz müqəddəratını təyin etmək üçün daxili şərait (tələblər, ehtiyaclar, imkanlar) təmin edir. Bu, özünü-bilmə mexanizmləri, düşüncə, məqsəd təyinatlılığı və psixoloji qorunması vasitəsilə həyata keçirilir.

- uşağın zehni inkişafı üçün əlverişli xarici mühitin yaradılması.

- Mikro-sosial mühitin təşkili (insan münasibətləri, yaradıcılıq, psixoloji iqlim) [15].

Müəllimlərin fikrincə, tələbə mərkəzli yanaşma baxımından tədris prosesinin təşkili üçün əsas tələblər aşağıdakılardır:

1.	Tələbənin bilik mövzusu kimi qəbul edilməsi.
2.	Subyektiv təcrübəsinin fəal daşıyıcısı kimi fərdlərin prioritetinin tanınması.
3.	Şagirdin şəxs kimi inkişafı yalnız tənzimləyici biliklərin yığılması ilə məhdudlaşmır, həm də öz subyektiv təcrübəsini zənginləşdirir və özünü inkişafın mühüm mənbəyi kimi daim dəyişir.
4.	Şagirdin subyektiv təcrübəsini öyrənməsi və qeyd edilməsi: özünü göstərmə və xarakter xüsusiyyətləri, dəyər strukturları, məqsədlər və şəxsi motivasiya konsepsiyasıdır.

Bu baxımdan, öyrənmə prosesində tələbə psixoloji və təhsil perspektivli məsələdir. Uşağın psixoloji dəstəyi, yetişməsinin maraq və motivasiyasını öyrənmək üçün tələbənin təbii daxili inkişaf mexanizmlərini qiymətləndirmək və birləşdirmək qabiliyyətinə diqqət yetirməlidir. Beləliklə, tələbə mərkəzli təhsilin nəzəri və praktiki

ki mahiyyəti hər bir insanın azad inkişafını təmin etməkdir.

Tələbələrin mərkəzli yanaşmasını əks edək:

- Hər şeydən əvvəl, bütün təhsil vəziyyətlərində şagird şəxsiyyətinin təzahürü üçün təhlü-

kəsizliyin təmin edilməsi, hər bir şəxsin özünü-idarəetmə və fərdi inkişafı üçün şərait yaradılır.

– İkincisi, öyrənmə fəaliyyəti üçün hazır olan fəal tələbə təlimləri, bərabər münasibətlər, ortaqlıq, etibarlıq, müəllim ilə təmas əlaqələri əsasında ortaq problemlərin həllində iştirak etməyə hazır olmasıdır.

– Üçüncüsü, xarici stimulların və daxili motivasiyanın koordinasiyası (daxili və xarici motivasiya, müvəffəqiyyətə nail olmaq motivasiyası, müəyyən nailiyyətlər və daxili-idrak motivasiyası).

– Dördüncüsü, şagirdin təhsil vəzifələrini qəbul etməsi və nailiyyətləri ilə məmnunluğu. Bu, fərdi özünü həyata keçirmək üçün şərtlər kimi qabiliyyət və ləyaqət, özünə hörmət və özünə inam duyğusunun inkişaf etdirilməsi üçün əsas kimi xidmət edir.

Beləliklə, şagirdlərə yönümlü təhsil prosesi şagirdin keçmiş təcrübəsi, onun xüsusiyyətləri ilə əlaqəli qarşılıqlı xüsusiyyətləri əsasında qurulmuş bir yanaşmadır. Tələbənin şəxsiyyətləri onun motivləri, dəyərləri, məqsədləri, maraqları və perspektivləri ilə "tərif" olunur. Buna görə də qeyd etmək olar ki, məzmunu və təşkilati formaları ilə tələbə, onun şəxsiyyətinə üstünlük verən bütün təhsil müəssisələri yalnız insanın inkişafına nail olurlar.

Ən qabaqcıl pedaqoji yanaşma kimi tələbə mərkəzli təhsili daxil etməsi, eyni zamanda texnologiyanın tətbiq edilməsi üçün obyektiv və ardıcıl səbəblər mövcuddur [12]:

– O, kompleks və həssas materiallarla işləyən – bir insandır. İnsan əlamətdar potensialına malikdir, çünki bu həyat, təbiətin, mədəniyyətin və cəmiyyətin inkişafı qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş ağılla, həssaslığa malik bədəndir. Bu səbəbdən insanın mərkəzli təhsilin məqsədi olmuşdur.

– Tələbəyönlü təhsil açıq humanitar texnologiyadır. Fərdi şüurun formalaşması və fərdi inkişaf prosesləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onun məqsədi şəxsi strukturların inkişafıdır (dəyərlər, münasibətlər, seçmə qabiliyyəti, əksiklik, özünü idarə etmək).

– Tələbənin mərkəzli təhsili fərdi yanaşmaya yönəlib. Bu proses daxili təbiətdədir və daimi pedaqoji müşahidə və təhlil mövzusu ola bilməz. Müəllim özü barədə çox az bilən, axtarılda olan, öz "məni" açmaq istəyən inkişaf edən

bir şəxslə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Müəllimin əsas vəzifəsi uşağın özünü anlamaq, onun bacarıqlarını, güclü və zəif tərəflərini açıqlamaq, tələbə problemlərini həll etmək, şəxsi potensialını artırmaq üçün kömək etməkdir.

Beləliklə, şagirdlərə yönümlü təhsil prosesi şagirdin keçmiş təcrübəsi, onun xüsusiyyətləri ilə əlaqəli qarşılıqlı xüsusiyyətləri əsasında qurulmuş bir yanaşmadır. Tələbənin şəxsiyyəti onun motivləri, dəyərləri, məqsədləri, maraqları və perspektivləri ilə "tərif" olunur. Buna görə də qeyd etmək olar ki, məzmunu və təşkilati formaları ilə tələbə, onun şəxsiyyətinə üstünlük verən bütün təhsil müəssisələrində yalnız insanın inkişafına nail olurlar.

Tələbənin özünün yönümlü təhsilini təşkil edən bir prosesdə bu şəxsin öz səyləri çox əhəmiyyətlidir. Bu prosesin texnoloji dəstəyi, həmçinin uşağın kişiliyinin necə inkişaf etdiyini, ailəsinin və sosial xüsusiyyətlərinin necə tanış olduğunu, şüurun müxtəlif mədəni məzmun və fikirlərlə necə dolu olduğunu başa düşən yetkin, təlim keçmiş müəllimləri əhatə etməsi də-yərlidir.

– Tələbəyönlü təhsil bir uşağın həyatına daxil olan və onunla kəşimləyən bir prosesdir. Bu prosesin texnologiyaları inkişaf prosesində uşağın subyektiv təcrübəsinə və insanın yaradıcılıq fəaliyyətinə yerləşdirilməsinə əsaslanır. Tələbənin mərkəzli təhsilində müəllimin rolu onun fərdi inkişaf yolunu tapmaqda köməklik etməsi üçün uşağın subyektiv təcrübəsindən və daxili istəklərindən faydalanmasının olduğunu iddia edir [12].

Tələbəyönlü öyrənmənin texnoloji dəstəyi müəyyən tələblərə cavab verən bir sıra metod və üsullardan ibarətdir: dialoq; aktiv və yaradıcı xarakter; uşağın fərdi inkişafını dəstəkləmək üçün yönləndirmə; müstəqil qərarlar, yaradıcılıq, məzmunun seçilməsi və tədris metodları və davranışları üçün yer və azadlıq ilə tələbə təmin edilir.

Beləliklə, elmi və pedaqoji texnologiyaya əsasən, tələbəyönlü təhsil insanla bağlı fərdi fəlsəfi, psixoloji, pedaqoji fikirləri və fərdi inkişaf proseslərini araşdırır.

Bu texnologiya aşağıdakı fərqləndirici xüsusiyyətlərə malikdir:

– şəxsin (uşağın) təhsilin əsas dəyəri və məqsədi kimi yönləndirilməsinə (axioloji yanaşma);

– uşağın subyektiv xüsusiyyətləri və fərdiliyini saxlamaq və inkişaf etdirmək (şəxsi yanaşma);

– şagirdin həyat və bilik prosesi haqqında mənasını və fərdi mənasını inkişaf etdirir, onu mədəniyyət dünyasına (mədəni yanaşma) təqdim edir;

– fərdi yaradıcılıq potensialını (fəaliyyətin yanaşması) təhrik edir;

– şagirdin davamlı dəyişən bir cəmiyyətin xarakterik xüsusiyyətləri (sinergetik yanaşma) ilə şəxsi həyatının problemlərini həll etmək üçün müstəqil qərar qəbul etməyə təşviq edir.

Bütün bu yanaşmaların tam tətbiq olunması, yəni. axioloji, şəxsi, mədəni, fəaliyyət və sinergetik potensialın eyni vaxtda artırılması təhsil sisteminin davamlı inkişafı üçün zəruri olan əsas şərtidir.

Müxtəlif yanaşmaların təhlili, eləcə də son tədqiqatlar bizə tələbə yönümlü təhsilin bəzi nəticələrini və xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir:

1. Tələbəyönlü təhsil - uşağın şəxsiyyətinin forma və öyrənməsini, onun daxili dəyərini, öyrənmə prosesinin subyektivliyini ön plana çıxarır. Bu mənada təhsil bir sıra şəxsiyyətin formalaşmasına yönəlmişdir və buna görə də bir sıra xüsusi sosial funksiyaları özündə əks etdirəcək yalnız cəmiyyətin məktəbində tətbiq olunan müəyyən davranışların "təqlidçisi" ola bilməz.

2. Tələbəyönlü təhsil yalnız tədris prosesində olan subyektiv xüsusiyyətlərindən deyil, əksinə fərdin fiziki və zehni funksiyalarından faydalanmağa və onun subyektiv təcrübəsinə əlverişli təcrübə verən metodologiya deyil.

3. Tələbə mərkəzli təhsilin mahiyyətini texnoloji plana çevirmək, təhsil prosesində iştirak edən fərdi təcrübəyə əsaslanan fərdi funksiyaları aktivləşdirmək üçün şərait yaratmaqla ortaya çıxır. Bu fərdi və onun aktiv xarakterinin yığıdığı təcrübə unikallığını vurğulayır. Əhəmiyyətli fərdi təcrübə yalnız müxtəlif təhsil vəzifələri, şərtləri çalışan fikir mənbələri, əhəmiyyət kəsb edən iyerarxiyada tutarsızlıqlar, təhsil mətnlərinin qeyri-müəyyənliyi, vəziyyətlərdə dəyişikliklər və s. əsasında əldə edilə bilər. Mədəni elementlərin (bilik, iş üsulları, dəyərlər və s.) əldə edilməsi üçün müxtəlif şərtlər yarana

bilər, amma təkcə şəxsi inkişafın vəzifəsi - şəxsin mədəniyyətini "becərlməsi" ilə uyğun gəlir.

Bununla birlikdə, bu, öyrənmə prosesində iştirak edən mövzunun inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırılmasını deyil, yalnız tələbənin "təbiətinə" və onun şəxsiyyətinə aid olan tədris fəaliyyətləri daxildir.

4. Şagirdlərin öyrənilməsinin effektiv təşkili və monitorinq meyarları kimi, şəxsiyyətin inkişaf parametrlərini istifadə etmək mümkündür.

Buna görə də, tələbəyönlü nəzəriyyənin və praktikanın inkişaf meyillərini təhlil edərək, ilk öncə pedaqoji təhsilin pedaqoji modelinin tələbəyönlü təhsil baxımından konsepsiyalaşdırılması üçün nəzəri istinad əsasları kimi aşağıdakı təkliflər irəli sürüldü və tərtib edildi:

1. Hazırda tələbənin mərkəzli təhsil paradiması və pedaqoji elmlər kateqoriyasıdır ki, bu da bir sıra anlayışlar, prinsiplər, qanunlara yönəlmiş tədris prosesinin təhsili, metodik və texnoloji çərçivəsini müəyyənləşdirir.

Tələbəyönlü öyrənməyə paradigmatik yanaşma postmodernizmin fəlsəfəsinə zidd deyil, əksinə, təhsil paradimalarının müxtəlifliyini tamamlayır və cavab verir, təhsilin bir sistem və prosesi kimi inkişafı üçün yeni imkanlar açır,

3. Şagirdlərə yönəlmiş təhsilə nail olmaq bu tədqiqatın əsas məqsədidir - bu mənada psixoloji-pedaqoji modeli bazara qoymaq və həyata keçirmək zəruriliyini müəyyən edən bu konsepsiyaları effektiv şəkildə təşviq edən müəllimlərin formalaşmasını nəzərdə tutur.

4. Bu modelin konseptuallaşdırılması yalnız tələbəyönlü təhsil problemi ilə bağlı müxtəlif yanaşmaların və ümumi nəzəriyyələrin təhlilini deyil, həm də fərdi təhsili əhatə edən müxtəlif prinsiplərin təhlilini də əhatə edir.

Problemin elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti: Müasir zamanda əldə edilən nailiyyətlərin təhlil əsasında Azərbaycanda təhsilin klassik və universal etmək arzusu özünü göstərir. Tarixin göstərdiyi kimi, məhz milli böhranlar dövründə insan təhsili və tərbiyəsi problemi xüsusilə aktuallaşır.

Problemin aktuallığı: Təhsil həmişə sosial həyatı qorumaq və inkişaf etdirmək məqsədinə xidmət etməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Kuhn T. Structura revoluțiilor științifice. București: Editura științifică și enciclopedică, 1976, 256 p.
2. Guțu VI., Vicol M.I. Tratat de pedagogie – între modernism și postmodernism. Iași: Performantica, Institutul Național de Inventică, 2014, 554 p.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2-х томах. М.: Педагогика, 1989, 486 с.
4. Cohen S., Willis T.A. Stress, Social Support and the Buffering Hypothesis. In: Psychological Bulletin, 1985, nr 98, p. 310-357.
5. Piaget J. Le jugement et le raisonnement chez l'enfant. Paris: Delachaux et Niestlé, 1993. 204 p.
6. Rogers C. Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory. Boston: Houghton Mifflin, 1951, 150 p.
7. Маслов А.Х. Мотивация и личность. Бухарест: Издательство Третья, 2009, 567 с.
8. Guțu VI. ș. a. Educația centrată pe cel ce învață. Ghid metodologic. Chișinău: CEP USM, 2009, 134 p.
9. Callo T. ș. a. Educația centrată pe elev. Ghid metodologic. Chișinău: Print-Caro, 2010. 171 p.
10. Выготский Л. Педагогическая психология. М.: Педагогика-Пресс, 1999, 533 с.
11. Lefter L. Acțiunea/interacțiunea educativă în contextul instruirii centrate pe elev. În: Univers Pedagocic, Categoria C, Chișinău: IȘE, 2017, nr 1 (53), p.47-53.
12. Бондаревская Е.В. Прогностическая роль концепций личностно-ориентированного образования в развитии целостной педагогической теории // Научная школа член-корреспондент РАО, профессора Е.В. Бондаревской: Известия Южный отдел РАО, Выпуск 1. Ростов-на-Дону: РГПУ, 1999, 160 с.
13. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепции и технологии. Волгоград, 1994, 218 с.
14. Black P.J., William D. Developing the theory of formative assessment. In: Educational Assessment, Evaluation and Accountability. 2009, nr 21 (1), p.5-31.
15. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. М.: Просвещение, 1996, 144 с.
16. Kneller G.F. Logic and Language of Education. New York: Wiley & Sons, 1966, 242 p.
17. Guțu VI., Lefter L. Particularitățile psihopedagogice de formare inițială a cadrelor didactice în contextul educației centrate pe elev. În: „Studia Universitatis Moldaviae”, Seria „Științe ale Educației”, Categoria B, Chișinău: CEP USM, 2016, nr 9(99), p.44-50.
18. Соловьев В.С. Несколько слов о настоящей задаче философов. Соч. в 2-х тт. М.: Правда, 1989, с.16-18
19. Rogers C. Le développement de la personne. Paris: Editeur Dunod, 1968, 244 p.
20. Parker F.W. Talks on pedagogics: an outline of the theory of concentration. New York: E.L. Kellogg, 1894, 524 p.
21. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education, Printed in UNESCO 1994, E D-94/WS/ 1 8, 48 p.

E-mail: farhadland@yahoo.fr

Rəyçilər: *ped.ü. fəls. dok., prof. İ.N. İsayev,*
ped.ü. fəls. dok., dos. H. Cəfərov

Redaksiyaya daxil olub: 15.02.2021